

De oase in een mensenleven

Een vertoog over vriendschap

Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004

Het leven heeft alleen waarde door de inhoud die het heeft – voor anderen. Mijn leven, zonder waarde voor anderen, is erger dan de dood. Dag Hammarskjöld

In een van zijn boeken schrijft Aristoteles dat de wil tot vriendschap snel aanwezig is, maar vriendschap zelf niet. De wil drukt een fundamenteel menselijk verlangen uit naar verbondenheid, zonder nog dat we weten waarop dat verlangen is gericht. Is vriendschap het doel of zoeken we in vriendschap ook nog naar iets anders? Tevens moet iemand die vrienden wil maken een vriend kunnen zijn, het vertrouwen waard, oprecht, trouw, toegewijd, standvastig.

Rijk of arm en van welke etniciteit men ook is, zonder vrienden zijn zou niemand willen. Wat zou de welvaart van de rijke nog betekenen als deze hem niet de mogelijkheid zou bieden een ander gunsten te verlenen, diensten te bewijzen en daarvoor waardering te oogsten? Hoe zou hij zonder vrienden zijn voorspoed kunnen behouden? En verkeert men in armoede of ondervindt men grote tegenslag, dan worden vrienden beschouwd als de voornaamste toevlucht. En of men nu Hollander is, Australiër, Creool of Tanzaniaan, "wie reizen maakt", zegt Aristoteles, "kan zien dat tussen alle men-

sen een natuurlijke affiniteit en vriendschap bestaat."

Vriendschap tussen mensen en tussen volkeren is nodig omdat het de weg eeffent naar veiligheid en ontplooiing. In vriendschap immers hebben we niets te vrezen. "In nood", wordt wel gezegd, "leert men z'n ware vrienden kennen." Wanneer de verlatenheid ernstig is, bijvoorbeeld bij een thuisloze man of vrouw, lijkt een trouwe gedurige betrokkenheid stichten dan niet belangrijker dan het organiseren van een flatje? Aan steen kan men zich niet optrekken, aan een bondgenoot wel. Het is in deze context en die van de presentiebenadering dat we een verkenning schrijven over (de helpende) vriendschap.

Inleiding

De presentiebenadering richt zich op mensen die er in vele opzichten slecht aan toe zijn.¹ Het is een werkwijze en tegelijk een levenshouding. Centraal staat een menselijk verlangen naar begrip, naar respect en erkenning, naar ontplooiing, of samenvattend: naar het goede. Centraal staat ook dat in de donkere wereld van ervaren sociale overbodigheid alleen een hulpverleningsrelatie gebaseerd op bondgenootschap die ervaring van het isolement kan doorbreken, cliënten hun eigen waardigheid weer kan doen inzien en doen versterken.

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

Er zijn drie redenen die ons inspireren een ver-
toog over vriendschap te schrijven.

De eerste reden vinden we bij de kwestie of vriendschap past in professionele hulpverlening. In de context van de presentiebenadering is vriendschap geenszins misplaatst, maar tegelijkertijd lijkt het echter een begrip dat strijdig is met opvattingen over wat thuishoort in een context van professioneel handelen, dat alleen bij distantie profijtelijk zou zijn.² Een tweede reden betreft een ander soort spanning. De theorie van de presentie, waarin de trouwe nabijheid in al z'n vezels cruciaal is, roept in het algemeen bij hulpverleners twee 'soorten emoties' op. Allereerst de herkenning dat "daar ging en gaat het ons om, maar het is niet meer in tel, alle aandacht is weggeorganiseerd".³ Maar er zijn ook reacties die doen denken aan een hevige allergie, die erop wijst dat de presentiebenadering 'wel mooi' wordt gevonden, maar 'te eenzijdig en niet oplossingsgericht'. De polariteit tussen presentie en interventie is een bron van twijfel.⁴

De derde reden is de (ogenschijnlijke?) intrinsieke spanning in de presentiebenadering zelf, waar deze immers de betekenis heeft van ontmoeting, op een wijze dat een relatie wordt gesticht, dat zich een vriendschap ontplooit en professioneel wordt gehandeld.

In dit vertoog maken we een reis door de geschiedenis van het menselijk inzicht. Eerst gaan we naar de ethiek van Aristoteles waarin veel nadruk wordt gelegd op de hoge waarde van vriendschap. Hij was een universele geest die meer dan twee millennia geleden over vele onderwerpen heeft gepubliceerd. Het belangrijkste en onvergankelijke traktaat is de *Ethica Nicomachea*⁵, dat eigenlijk een onderzoek is naar hoe de mens bereikt wat voor hem goed is om te bereiken en wat zijn leven tot ontplooiing brengt. We zullen vervolgens zien dat

hedendaagse filosofen, zoals Manschot en Ricoeur, hierop aansluiten, maar ook dat er een deels andere betekenis aan vriendschap wordt gegeven dan de Grieken deden.⁶ Er ontvouwt zich een visie op vriendschap die nog immer van diepgaande betekenis is voor het menselijk geluk, voor de individuele ontplooiing, maar die ook vér-strekkend kan zijn voor wat wij beogen in dit vertoog aan te voeren, namelijk dat zorg bieden *gedolven* wordt uit vriendschap. Die opvatting wordt ten slotte uitgewerkt in de afsluitende paragraaf over de helpende vriendschap welke controversieel maar onlosmakelijk het karakter vormt van de presentiebenadering. Voor de hulpverlener die deze dimensie ontbeert, is het vaak vechten tegen de bierkaai. Het goede dat wordt beoogd, wordt niet bereikt. Is dat niet vooral omdat hulp bieden te veel koerst op een formeel en rationeel kompas, gespeend van emoties en trouwe aandachtige betrokkenheid? Dat verzakelijke hulpverlening zichzelf tot een irrationeel bedrijf maakt? We staan daarom uitvoerig stil bij de zoektocht van Duyndam naar het bestaan en de betekenis van generositeit.⁷

Gestalten van vriendschap

Vriendschap is een 'warm' begrip omdat het verbondenheid uitdrukt met een of meer anderen. Vriendschap is ook een onzeker begrip, omdat men niet altijd, niet automatisch, weet waarop die is gebaseerd en of die betrouwbaar zal blijken. Is er vriendschap omwille van 'wie ik ben' of zal blijken dat de vriendschap reikt tot in hoeverre 'ik bruikbaar ben'? Ook is over vriendschap niet te zeggen of ze stand zal houden of (vermeende) vriendschap gaat vervelen, of ze bestand zal zijn tegen slechte tijden, beproevingen, verleidingen. Wederkerige vriendschap is onderhoudend of inspirerend,

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

maar kan ook teleurstellen, herinneren aan verraad, ontgoocheling. Zelfs een knagende vriendschap is niet uitgesloten: zijn we wel vrienden in de zin waarin we denken dat we dat zijn?

Sommige vriendschappen wisselen als de getijden eb en vloed. Er is ruzie of iets dat moeilijk benoembaar is waardoor er tijdelijk afstand is, en toch, zoals er na eb de zekerheid is van het wassende water, worden de banden weer aangetrokken. Vriendschappen kunnen daardoor ook iets ondoorgrondelijks hebben en waarvan wel wordt gezegd 'ze kunnen niet met en niet zonder elkaar'.

Kortstondige vriendschappen kunnen even oprecht en van wederzijdse betekenis zijn als duurzame vriendschappen, maar we verkiezen veelal deze laatste. Een langdurige, gevestigde vriendschap geeft ons als het ware een waarborg er nooit alléén voor te staan, altijd bij iemand terecht te kunnen en te kunnen rekenen op gezelschap. Vriendschap betekent met elkaar verkeren, bij elkaar in de smaak vallen, met elkaar vertrouwd raken, lief en leed delen, samen plezier maken, elkaar helpen. De ene vriendschap is echter hechter of vluchtiger dan de andere en niet elke vriendschap is gebaseerd op hetzelfde vertrekpunt.

Volgens Aristoteles zijn menselijke betrekkingen gebaseerd op drie soorten vriendschap: op genot, op het nut of op het goede.⁸ Terzijde merken we op dat hij vriendschap onderscheidt van vriendelijkheid en welwillendheid, die eerder een individuele mentale instelling uitdrukken dan een verbondenheid tussen twee of meer mensen. Aristoteles ziet vriendschap gericht op het goede als de meest hoogstaande vorm, wat niet wil zeggen dat betrekkingen die gebaseerd zijn op genot of op het nut moreel laakbaar zijn of geen vriendschap genoemd kunnen worden.

Mensen wier onderlinge vriendschap is gebaseerd op nut, onderhouden deze band niet omdat men van elkaar houdt, maar omdat men er zeker van is dat het in eigen voordeel zal zijn dat te doen. Men is niet zijn eigen vijand, maar doet wat men goed vindt voor zichzelf, en of men de ander nu sympathiek vindt of niet is van bijkomstige aard. Het zou mooi meegenomen zijn, maar het doet er niet werkelijk toe. Men gaat gewoonlijk ook niet vertrouwelijk met elkaar om. Het is vooral kenmerkend voor zakenlieden, maar het is evengoed typerend voor veel betrekkingen op het werk. Men kan zijn meerdere over het algemeen tenslotte beter 'te vriend' houden. Wanneer vriendschap berust op genot, is het eigenlijk precies zo. Het is niet zo zeer het karakter van de persoon waarvan men houdt, maar men wenst omgang omdat de ander geestig, mooi en sexy is, lekker kookt of een erudiet spreker is en men daar *zelf* plezier aan beleeft. Als de reden van iemand te vriend willen houden niet meer opportuun is of als het niet langer aangenaam is in iemands buurt te toeven, houdt de vriendschap op – veelal zonder dat het als verlies wordt ervaren. Jongeren sluiten vlug vriendschap, maar kunnen die ook weer vlug als voorbij beschouwen omdat emoties en genoegens snel wisselen. Als volwassen geliefden in ruil voor genot geen genot maar nog slechts praktisch voordeel ontvangen, zal hun vriendschap versralen, minder sterk zijn en ook minder duurzaam. "En mensen die alleen bevriend zijn omwille van nut gaan uiteen van het ogenblik af dat ze er geen voordeel meer van hebben: die hielden namelijk niet van elkaar maar van hun winst", schrijft Aristoteles. Daarom komen deze twee gestalten evengoed voor tussen twee slechte mensen, of tussen een goed en een slecht mens. "Alleen goede mensen kunnen met elkaar be-

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

vriend zijn omwille van de persoon van de ander.”

We kwalificeren iemand als een ‘slecht’ mens op basis van zijn intenties die eenzijdig gericht zijn, namelijk op zichzelf en waarin een ander toevallig een rol kan hebben. Dit kan verschijningsvormen hebben als de ander ge- en misbruiken, bedriegen, manipuleren en – wellicht de meeste kenmerkende – de ander in de steek laten. In onze taal associëren we een betrekking gebaseerd op nut of genot nauwelijks met vriendschap, en steeds minder als het om ‘slechte’ mensen gaat. Ook in de theorie van de presentie worden andere aanduidingen gebruikt: ketenbetrekkingen (in geval van min of meer anonieme anderen die wel invloed op je leven kunnen hebben, zoals een ambtenaar op een ministerie of een verwisselbare dienstverlener), ruilrelaties (zakelijk, praktisch), verbindingen (de min of meer toevallige groep mensen met een gezamenlijk doel, zoals een buurtcomité, een voetbalclub, een geloofsgemeenschap) en banden.⁹ Deze laatste is in ons vertoog over helpende vriendschap van het grootste belang.

Het aangaan, het tot stand brengen van banden is de derde gestalte van vriendschap en die vinden we het meest bijzonder. De wederzijdse genegenheid berust op innerlijke eigenschappen, op het karakter van de betrokkenen. Ze wensen elkaar het goede, door dik en dun verbonden. Aristoteles noemt het ‘de volmaakte vriendschap’ omdat alle kenmerken erin verenigd zijn: het nuttige, het aangename, de wederzijdse acceptatie, genegenheid en afhankelijkheid, het vertrouwelijke. “Zij zijn vrienden zonder meer, terwijl de anderen alleen bij toeval vrienden zijn.”

Aristoteles heeft ook de eigenliefde in zijn onderzoek betrokken. Waar Plato¹⁰ in het vijfde boek van zijn *Wetten* beweert dat zelfliefde het

grootste kwaad is omdat zij de mensen belet goed en rechtvaardig te zijn, voert Aristoteles daartegen aan, dat zelfliefde en zelfvriendschap de basis zijn van waaruit men zich op anderen richt. “Wie geen verhouding met zichzelf heeft, krijgt er ook geen met anderen.” Of sterker uitgedrukt: wie zichzelf niet mag, kan ook geen sympathie voor anderen voelen, laat staan vriendschap. Daarom is Aristoteles ervan overtuigd dat die betrekking met onszelf van wezenlijk belang is voor iedere betrekking met anderen, zeker in vriendschap. Het is ook te herkennen in ons gezegde, ‘zoals de waard is vertrouwt hij zijn gasten’. Maar is die waard niet eerst zelf bedrogen, ontgoocheld geraakt, waardoor hij nu achterdochtig is? Zoals Duyndam – op wie we verderop nog uitvoerig terugkomen – het cliché dat je om van anderen te kunnen houden van jezelf moet houden, aanvult met de ‘waarheid’ dat je vanaf het begin bemind moet zijn geweest om van jezelf te kunnen houden.¹¹

Vriendschap met jezelf als voorwaarde van vriendschap tot anderen is kort te omschrijven als ‘vrede hebben met wie je bent’. Als van zelfaanvaarding geen sprake is, maakt dat mijzelf en de ander alleen maar onzeker, ontstaan er schijnbewegingen tussen mensen omdat de een voor de ander niet gekend wil zijn. Een mens die zichzelf niet accepteert, zal eerder vluchtig en schuw zijn dan er daadwerkelijk *zijn* voor iemand. Innerlijke onvrede is weerhoudend, belemmert elke diepgaande communicatie.

Natuurlijk zag Aristoteles ook in, dat in het alledaagse leven de eigenliefde een soort masker kan zijn voor egoïsme, dat slecht is. “Wie nu van de goede dingen meer wil hebben dan hem toekomt, leeft volgens zijn begeerten, volgens het irrationele deel van zijn ziel, en niet, zoals het hoort, naar zijn verstand.” Want het verstand, het beraad, is de mens zelf. Een goed

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

mens moet zichzelf liefhebben. "Een slecht mens daarentegen niet, want hij zal door zijn slechte neigingen te volgen zowel zichzelf als zijn medemensen schade berokkenen." Het is de disharmonie tussen wat hij behoort te doen en wat hij daadwerkelijk doet die hem op het slechte pad houdt. Een goed mens doet wat hij behoort te doen want hij gehoorzaamt zijn verstand.

Tussen de tijd van Aristoteles en die van vandaag bestaat een frappante overeenkomst. Het ideaal van de mens heette toen *autarkeai*, dat, evenals het individualisme van tegenwoordig, wil zeggen, dat de mens zichzelf wenst te ontplooien zonder van anderen afhankelijk te zijn, maar niet zonder basale welwillendheid jegens anderen. En uiteraard wel de welwillendheid van anderen nodig heeft. Het is onder meer dit spanningsveld tussen het sociale en het zelfstandige, dat Manschot en andere eigentijdse filosofen aanzet het vriendschapsideaal verder te doordenken. De derde gestalte van vriendschap is volgens Aristoteles de hoogste, de mooiste relatie die mensen kunnen aangaan, maar Manschot wil graag verhelderen *waarom* dat zo is.

De ziel van de derde gestalte

Waarom dat zo is, vindt Manschot in de benadering van Ricoeur, wiens aandacht uitgaat naar de specifieke situatie van het lijden dat mensen kan overkomen en hun leven ingrijpend doet veranderen. In het delen van lijden, in die dimensie van betrokkenheid, zou zich het meest eigene van de derde gestalte van vriendschap tonen. Manschot schrijft, naar Ricoeur: "Het zijn situaties waaraan meestal weinig gedaan kan worden, maar die door de getroffen wel gedragen en uitgehouden moeten worden, en waaraan zin gegeven moet worden

om verder te kunnen leven. Welnu, in dergelijke situaties stuiten mensen op de diepste fundamente van het menselijk bestaan."¹² Op dit, meest eenzame, punt kan iets gebeuren dat het lijden - de variaties ervan zijn talrijk, maar bedoeld is het ernstige, ontwrichtende, schrijnende en veelal onomkeerbare leed - lichter maakt, draaglijker, verlost uit het benauwde isolement. De getroffene kan de ervaringen die zich *dan* aandienen met een ander delen en deze ander mede geraakt laten worden en zodoende ook die ander doen komen tot "gevoelens en belevingen die als waardevol en verrijkend worden ervaren". Manschot zegt dat de rijkdom van het lijden in het gewone dagelijkse leven - "individualisten als we zijn" - vaak ongevonden blijft. We hebben dat allemaal wel eens meegemaakt, dat we ergens bij betrokken zijn geraakt dat een diepe, onvergetelijke, indruk heeft gemaakt, en dat we achteraf weten, zonder het misschien precies te kunnen verwoorden, dat er emoties tot leven kwamen, waarvan we het bestaan niet vermoedden, zo intens. Omdat een dergelijke ervaring moeilijk verwoordbaar kan zijn, zeggen we 'dat het de essentie is van mens-zijn'. Een andere dimensie waarin het eigene van de derde gestalte zich manifesteert, heeft volgens Manschot en andere filosofen te maken met uittingen van generositeit, iets dat overal ter wereld wordt herkend als iets bijzonders, iets dat onmeetbaar goed is. Van zichzelf geven en ontvankelijk zijn. Generositeit is door Duyn-dam omschreven als "onvoorwaardelijke bereidheid tot het beantwoorden van een niet-per-se-lonende aanspraak"¹³. Verderop keren we hier nog naar terug. We concentreren ons nog even op wat het eigene van de derde gestalte zou kunnen zijn. Is dat het genereus geven en ontvangen? Manschot wijst erop dat dit in de moderne cultuur moeilijk herkenbaar is, waar de uitwisseling tussen mensen immers

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

voornamelijk is geregeld door ruil of door recht. Het menselijk verkeer wordt beheerst door geld, calculatie, contracten, aanspraken waarop men wettelijk is verplicht, terwijl waarden als geven en ontvangen veel minder voorkomen in de omgang of, zoals in vele zorgsectoren, teloor zijn gegaan.

Als er wel sprake is van generositeit, dan ervaren we dat doorgaans als bijzonder. Ze treedt wellicht als menselijke deugd minder op de voorgrond dan wenselijk wordt gevonden, maar wordt, als we het begrip verbreden en omschrijven als 'een humane bejegening', door alle mensen niettemin onmiddellijk herkend en zelfs dikwijls als maat beschouwd voor een oordeel over hoe men wordt behandeld. De wijze van met elkaar omgaan valt mensen eerder op dan de technisch-inhoudelijke kanten van die omgang. In hulpverleningsbetrekkingen betekent dit dat cliënten de ervaren bejegening op de voorgrond plaatsen en beoordelen; meer op de achtergrond staan dan de technisch-professionele kwalificaties van de dokter, de therapeut, de zorgmanager, de alfa-hulp enzovoorts.¹⁴ Is daarom niet ook te zeggen, dat de waardering op de eerste plaats afhankelijk is van een bejegening die als authentiek wordt ervaren en waarin, minstens, vele trekken van vriendschap worden herkend?

We komen nog even terug op ons citeren van Ricoeur over het lijden en de fundamenteën van het menselijk bestaan. Hoe vaak horen we niet, dat ziekte behalve de specifieke aandoening ook een periode behelst waarin de buitenwereld van veel minder belang is, doordat men al dan niet tijdelijk is uitgeschakeld, waardoor de ziekte ook een middel is om tot inzichten en veranderingen te komen? "Nu pas begrijp ik wat kwetsbaarheid betekent", of "Pas nu ik het zelf onderga, snap ik het lijden van die anderen". "Ik heb zoveel aandacht en zorg onder-

vonden, dat ik pas nu, zo laat in mijn leven, inziet waarin ik zo langdurig ben tekortgeschoten". "Ik weet nu waar het werkelijk om gaat in het leven", en het is glashelder dat daarmee niet de maatschappelijke carrière wordt bedoeld, maar, zonder dat het met zoveel woorden wordt gezegd, het geven en ontvangen, als zijnde de waarden die werkelijk van belang zijn. De paradox van lijden, van ziekte in het algemeen, is dat het door niemand wordt gezocht, maar dat het ons vaak tot wijsheid brengt of menselijker maakt. De dichter Novalis beschouwt ziekte daarom wel als "de leerjaren der levenskunst".¹⁵

We zijn niet zo bedreven in het omgaan met lijden. Wilhelm Schmid beschrijft dat op het niveau van privé-verhoudingen, kijkend naar het schilderij van Edward Hopper's 'Uitstapje naar de filosofie'.¹⁶ Daarop zien we een peinzende, een beetje hopeloos voor zich uit sturende man, zittend op de rand van een brede divan, en achter hem ligt met de rug naar hem toe een halfnaakte vrouw. De uitbeelding van een stilstand moment van drama, van treurnis. Van verloren vriendschap? Schmid: "de beide individuen verschansen zich elk in hun eigen pijn, die de een de ander misschien onterecht heeft berokkend en die nu leidt tot het afbreken van alle bruggen naar elkaar." Er lijkt iets onoverkomelijks te zijn gebeurd waardoor beiden zwijgen, geen kans meer zien – terwijl ze beiden pijn beleven, lijden – elkaar te (willen) verstaan. "Juist die gezamenlijk gevoelde pijn zou de ontmoeting met het meest eigene van de ander – en pijn is het meest eigene – kunnen bewerkstelligen en de hoogste vorm van intimiteit tot stand kunnen brengen." We kunnen ook zeggen: de derde ~~gestalte is teptingafema~~ van zijn essay over vriendschap bespreekt Manschot twee facetten

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

die voor het mens-zijn en het samenleven van mensen van fundamenteel belang zijn. Fundamenteel, omdat elk mens voor zijn/haar ontplooiing afhankelijk is van anderen, niet van zomaar welwillendheid maar van affectie, diepe genegenheid, van tijd, ruimte, van aandacht, van inspiratie. Met andere woorden: *autarkei* is niet toereikend in een mensenleven. Het lijkt ons een fundamenteel gegeven, omdat een samenleving geen menselijke, fatsoenlijke, samenleving kan zijn als burgers elkaar vernerden¹⁷ of “als verlichte egoïsten” langs elkaar heen leven.¹⁸ Naast de private vorm van vriendschap, is er dus ook de politieke vorm van vriendschap. We horen vrijwel dagelijks over de onmisbaarheid van beide vormen van vriendschap, waar overlast, publieke agressie en intolerantie niet te beheersen zijn als er thuis onvoldoende aandacht is voor de morele vorming. En omgekeerd, waar wordt gezegd dat de morele vorming maar niet tot zijn recht kan komen als men in de samenleving niets dan indifferentie, calculatie en competitie ondervindt. Het is het grootste sociale vraagstuk van onze tijd.

De betekenis van de private vorm is dat vriendschap, in het bijzonder de derde gestalte, niet afdwingbaar is, en dus de redenen voor vriendschap alleen maar in de persoon zelf gelegen zijn. Het zijn puur innerlijke, persoonlijke, drijfveren; vriendschap kan nimmer van buitenaf worden opgelegd. Wanneer vrienden een leegte ervaren, het gevoel hebben elkaar niets meer te zeggen te hebben in plaats van blij te zijn elkaar weer te zien, zich op hun gemak te voelen, dan houdt de vriendschap vroeger of later op te bestaan. De betekenis van de politieke vorm is, dat ‘burgervriendschap’, in de zin van saamhorigheid als burgers, een houding kweekt of een basis legt waarop mensen in hun eigen leven relaties van vriendschap ontwikkelen. Man-

schot benadrukt dat beide vormen van vriendschap elkaar versterken en nodig hebben.¹⁹

De helpende professie; het overenigbare verenigen

Uit het voorgaande is onder meer te begrijpen, dat, wellicht afgezien van het huwelijk en geregistreerd partnerschap, vriendschap zich verre houdt van institutionalisering. Vriendschap valt samen met de persoon in kwestie, ‘die vriendschap’ is onvervangbaar. Dat problematiseert meteen het begrip ‘vriendschap’ in de professionaliteit van presentiebeoefenaren. Zijn vriendschap en professionaliteit wel verenigbare begrippen? Die vraag, zij het in een voetnoot, stelt ook Van den Bossche zich bij de theologische interpretatie van casuïstiek uit de TP, de theorie van de presentie.²⁰ Zijn raadplegingen van de TP doen hem voorlopig besluiten het geheel eens te zijn met Baart, dat het ‘echte’ werk van de pastor in de presentie bestaat, op de wijze van vriendschap, trouwe betrokkenheid en verantwoordelijkheid, “maar precies daarom kan ik presentiepastoraat niet als een functie beschouwen.” Zijn voetnoot sterkt het idee van distantie, het noodzakelijk functionele perspectief van de hulpverlening zoals dat al decennialang gepraktiseerd en onderwezen wordt. Toch zit in precies deze kwestie een van de kwintessens van de presentiebenadering.

Zonder de dimensie van vriendschap is de presentiebenadering ‘leeg’. En dit geeft meteen aan dat de presentiebenadering niet slechts een te leren methodiek is en eigenlijk alleen te (be)oefenen is door mensen die in al hun vezels affiniteit hebben er zó – empathisch, in een weldoordachte, trouwe, toegewijde betrok-

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

kenheid – te willen zijn voor hun cliënten, zonder slaafs te zijn aan hen. Dit laatste zij opzettelijk opgemerkt, omdat die associatie al snel opkomt en dan ook direct verbonden wordt met een verondersteld exclusief pastoraal karakter van de benadering.²¹ Alhoewel de presentiebenadering alom wordt omarmd, is er ook scepsis, argwaan. Is dit niet 'teveel van het goede'? Is dit 'altruïsme' en is het te situeren in het concept van professionaliteit? Presentiebeoefenaren staan echter niet kritiekloos en onkwetsbaar in hun professie. Zij zijn gewapend met een kritisch bewustzijn, geoefend in het reflecteren op wie en hoe zij zijn, ze zijn niet 'heilig' of onfeilbaar maar wel gepassioneerd en ook weer 'heel gewoon', begenadigd met het vermogen en het verlangen relaties te stichten die niet weldra breken, en vanuit een sociale gerichtheid banden met anderen aan te gaan. Zij nemen afstand en keren terug, kennen boosheid, teleurstelling en twijfel, maar leren niet te verzaken, of het contact met een cliënt iets oplevert of niet. De bekommernis en de motivatie blijven. Het is hun gevormde manier van leven.

Duyndam verdedigt generositeit als noodzakelijke voorwaarde voor zorg, niet zonder meer als ware het een christelijk beginsel te verdedigen, maar na nauwgezet onderzoek naar in het bijzonder twee studies: het grote empirisch onderzoek van Onliner en Onliner naar een verklaring voor altruïstisch gedrag en naar de verbinding daarmee met de ontwikkelingspsychologische inzichten van Alice Miller. Ten slotte wordt het gevonden begrip in verband gebracht met zorg(ethiek).²² Hij concentreert zich steeds op die aspecten die te maken hebben met de *bereidheid* tot zorg en de vraag waar die *bereidheid* vandaan komt. We volgen vanaf hier het spoor van Duyndam waarbij we ons uiteraard beperken tot de diepste voren. Het zijn vijf korte paragrafen die ons ogenschijnlijk

op een ander spoor zetten, maar het is een spoor dat naar het hart van de presentie voert – lijden, overbodigheid, verlatenheid enerzijds en de zorgzame berging van de ander in verbondenheid anderzijds - en waarin, wanneer men goed leest, vragen liggen die ieder zich reeds kan stellen. 'Wie ben *ik* als helper?', 'Wat motiveert mij?', 'Wat bezielt mij?'

De Onliners

Het door Samuel en Pearl Onliner onderzochte gedrag bij ruim vierhonderd zorgvuldig geselecteerde helpers vond plaats onder extreme omstandigheden. Het betreft de hulp aan joden in een uitzichtloze positie in het door de Nazi's bezette Europa. Mensen die als *Untermensch* werden beschouwd, een bestaan onwaardig, en hulp was derhalve buitengewoon riskant. Het leek op Russische roulette. De vraag van de Onliners, ambitieuze, gedreven sociaal-psychologen, was of het de omstandigheden waren die iemand tot een helper maakten of dat het bepaalde factoren waren in de persoonlijkheid van de helper. Onzeker of zoiets als generositeit wel bestaat, begon Duyndam de bevindingen minutieus te bestuderen. Het speelde zich immers af tijdens de oorlog, en "concrete voorbeelden van altruïstisch gedrag, onder omstandigheden waarin je zou verwachten dat de zorg voor het eigen lijfsbehoud boven alles prevaleert, zouden ~~De wijzen vragden in het onderzoek generositeit~~ Zoekpopulatie bestond ook uit een controlegroep van 126 niet-helpers en voorts uit 150 geholpen overlevenden – werden mondeling geïnterviewd aan de hand van een vragenlijst met 450 items.

Uit het onderzoek bleek dat het níét de omstandigheden zijn die van de één een helper en

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

van de ander een toeschouwer maken. De door helpers als 'heel gewoon' getypeerde bereidheid te gaan helpen, zo bleek, vloeide voort uit de persoonlijkheid en uit de levensstijl, de manier van leven van de helpers. De onderzoekers gaan zeer uitvoerig in op de vele aspecten van de altruïstische persoonlijkheid. Na al het graafwerk spitst Duyndam zijn aandacht toe op drie kenmerken van de helpers waarin de generositeit zich manifesteert: hun vermogen en hun verlangen om sterke banden met anderen aan te gaan, de in de opvoeding verworven discipline en bepaalde morele waarden die zij in hun leven maatgevend achten.

Alice Miller

Er bestaat geen twijfel over dat een vroege warme, hechtende, band met de ouders voor een kind funderend is voor diens emotionele, sociale en intellectuele ontwikkeling. Het er onvoorwaardelijk zijn voor een kind, dat niet anders beleefd kan worden dan als erkenning en acceptatie, die onmisbare veiligheid, vormen de bouwstenen voor vertrouwen, zekerheid, nieuwsgierigheid en zelfbewustzijn. Het is, zo zegt Miller, "de oerbehoefte van ieder kind om 'al dat wat het is' opgemerkt, erkend, geaccepteerd en serieus genomen te worden." Onvoorwaardelijk, het kind dreigt de liefde en de steun van de ouders niet te verliezen. Er is echter één cruciale conditie: om zó in dit eerste levenstijdperk de basis te kunnen leggen voor de verdere ontplooiing dienen de ouders zelf als kind eveneens in een dergelijk klimaat te zijn opgegroeid. Zoniet, dus indien zij zelf als kind in hun oerbehoefte tekort zijn gekomen, dan zullen zij later, veelal zonder zich dit bewust te zijn, de vervulling van deze tekortkoming steeds blijven zoeken bij daarvoor geschikte anderen, meestal de eigen kin-

deren. Wat er op subtiele maar tragische wijze gebeurt, is dat de oerbehoefte van het kind niet onvoorwaardelijk wordt vervuld, maar op voorwaarde dat het kind de oerbehoefte van de ouders vervult. Het krijgt de liefde, het respect, de waardering, de aandacht en de erkenning op voorwaarde dat het zijn ouders alsnog geeft wat zij zelf niet kregen.

"Iemand die het geluk heeft gehad", schrijft Duyndam, "als kind onvoorwaardelijk te zijn geaccepteerd, wiens eerste banden dit karakter hadden, zal later ook in zijn of haar andere banden van deze beleving uitgaan." Waarschijnlijk komt het in deze zuiverste vorm maar weinig voor, maar het essentiële verschil met iemand wiens eerste banden een voorwaardelijk karakter hadden, is dat h/zij in haar latere leven anderen vooral ook op die basis zal benaderen, op basis van 'voor wat, hoort wat'. Zij zullen, doordat zij als het ware getraind zijn in ruilen, sterker dan het eerste type, op hun hoede zijn. "Hun banden met mensen zullen gepaard gaan met angst voor verlies."

De Onliners constateerden, dat helpers significant hechtere banden met hun ouders hadden dan niet-helpers en dat dit hun latere relaties ook beïnvloedde. Helpers hadden niet meer of minder vrienden dan niet-helpers, maar deze laatsten bleken meer gevoelig voor rang en stand terwijl helpers hun keuze meer baseerden op persoonlijkheid en genegenheid. Het kan weinig verbazen dat het niet geïnteresseerd zijn in verschillen tussen mensen maar in individuen doorwerkt op allerlei ander vlak. Zo voelen helpers zich sterker verantwoordelijk voor hun relaties, kenmerkten zij zich door een sterkere empathie voor juist het lijden van anderen en bleek hun 'locus of control' ook anders gericht: zij voelden zich niet onderworpen aan het lot en hielden de boot niet af als ze

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

het idee hadden dat iets niet zou lukken. Duyndam stelt in zijn studie van dit onderzoek vast, dat de banden die helpers aangaan met anderen, meer onvoorwaardelijk zijn dan die van niet-helpers en dat dit lijkt samen te hangen met de warme banden uit hun vroege jeugd.

Tot zover de eerste kenmerkende karaktertrek welke een voedingsbodem lijkt voor generositeit.

De verworven discipline

Om later als burger voldoende redzaam te kunnen participeren, dienen we onder meer te beschikken over discipline. Het bereiken van een bepaald doel kost tijd, volharding, aanpassing en inzicht in de verschillende soorten relaties waarmee men van doen krijgt.

Helpers en niet-helpers zijn wat dit betreft in gelijke mate opgevoed. Zij verschilden ook weinig wat betreft sociale afkomst en hun politieke en levensbeschouwelijke gezindte. De onderzoeksgegevens toonden echter wel een aanmerkelijk verschil in de wijze waarop door de ouders gehoorzaamheid aan hen werd afgedwongen. Gehoorzaamheid is een van die instrumenten om het besef van aanpassing te ontwikkelen. Ouders die zelf affectief tekort gekomen zijn – hetgeen een levensloop meer of minder bepalend kan beïnvloeden – blijken vaker te kiezen voor fysieke straffen. De niet-helpers bleken hiermee beduidend sterker ‘vertrouwd’ dan de helpers, aan wie in hun jeugd vooral werd uitgelegd en beargumenteerd. Ouders die ook zelf op deze wijze zijn gedisciplineerd, scheppen over het algemeen meer ruimte en zijn ook minder afhankelijk van de gehoorzaamheid van hun kind dan ouders die ‘noodlijvend’ zijn.

Fysieke straffen zijn indringender, onvergetelijker, vanwege de sporen die het nalaat. Dat blijkt ook wel uit het feit dat niet-helpers hun straf vaak als onrechtvaardig beschouwden en als erg vernederend ervoeren. Dat ondermijnt het kind, de persoon, in eigenheid, zelfvertrouwen, onafhankelijkheid et cetera.

De maat van morele waarden

In hun onderzoek naar de morele waarden die in de opvoeding van onderzoekspopulatie centraal stonden, maken de Onliners een onderscheid dat enerzijds wat zwart-wit lijkt, maar dat anderzijds niet ondenkbaar reëel is omdat het ‘past’ bij het (on)voorwaardelijke karakter van de gezinsrelaties, er zit een lijn in. Hun indeling kent enerzijds ik-gecentreerde, op aanpassing gerichte en lonende waarden, zoals hard werken, spaarzaamheid, betrouwbaarheid, fatsoen, respect, rechtvaardigheid en anderzijds meer, zelfs uitdrukkelijk, op de ander gerichte waarden als openhartigheid, mildheid, gastvrijheid, medeleven, betrokkenheid en zorg. De eerste groep van waarden speelden in zowel de onderzoeks- als de controlegroep een rol, alhoewel de helpers meer op de niet-per-se-lonende waarden scoorden. Duyndam merkt op, dat dit niet betekent dat de opvoeding van niet-helpers geheel verstoken bleef van ‘altruïstische’ waarden, maar dat het paradigma van de eerste groep waarden *rechtvaardigheid* lijkt te zijn, zoals *zorg* dat is voor de tweede set van waarden.

Voorts bleek, dat de helpers in aanmerkelijk hogere mate dan niet-helpers de universele strekking van hun morele waarden benadrukten: dat deze betrekking hebben op alle mensen. Zowel rechtvaardigheid als zorg waren hun belangrijkste waarden en ook hun belangrijkste motieven om tot het (riskante) helpen

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

over te gaan. Eerder al zagen we dat niet-helpers het 'universele' veel minder in zich hebben en een gevoeligheid kennen voor verschillen, rang, stand, status.

Zijn waarden objectieve 'mooie dingen', idealen, argumenten ter rechtvaardiging, motieven of van alles een beetje? Duyndam benadrukt met name het appèl-karakter en gaat er van uit dat een waarde niet een ding is, maar een verhouding, een *door iets aangesproken worden*, een beleving. Opgeroepen tot iets 'waar het om gaat' in het leven, daar geheel open voor staan en erop reageren. Een vraag om een antwoord, en het is niet de inhoud van het antwoord waar het Duyndam om te doen is, maar de bereidheid ertoe. Is deze voorwaardelijk of onvoorwaardelijk? Analooq aan waar de acceptatie van het kind op stoelt en aan lonende versus niet-lonende waarden, omschrijft hij een voorwaardelijke bereidheid als: "ik wil er wel op ingaan, maar alleen als ik er iets voor terugkrijg. Ik meet mijn inzet voor de waarde aan het verwachte resultaat." Een onvoorwaardelijke bereidheid is dit calculerende karakter vreemd, maant niet tot overwegingen vooraf, maar betekent "dat ik er op inga, of het iets oplevert of niet." De bevindingen van de Onliners bevatten sterke voorbeelden. We kunnen daar hier niet verder op ingaan, evenmin op de onderlinge afhankelijkheid van lonende en niet-lonende waarden – zoals dat bijvoorbeeld op het vlak van solidariteit overtuigend is te onderbouwen, maar sluiten dit deel af met het door Duyndam gevonden antwoord op de (on)voorwaardelijke bereidheid tot helpen.

Zorg en generositeit

Geraakt worden, aangesproken worden door een persoon, een situatie, een ideaal, ontstaat niet uit het niets, maar vormt een eenheid met vroeger; het vloeit voort uit een sedert de jeugd gevormde persoonlijkheid en levensstijl. Het geraakt worden is een getroffen worden, een onweerstaanbaar uitgenodigd worden. In de context van de Onliners, waar het ging om zeer riskante hulp aan joden tijdens de bezetting, werden helpers en niet-helpers geconfronteerd met emoties als ongerustheid, angst, verontwaardiging, woede, vanuit gevoelens waaruit niet gemakkelijk bereidheid kan ontstaan. De niet-helpers stuitten, zo bleek, hier ook op een barrière van angst, onzekerheid, hopeloosheid en soms zelfs apathie. Hier komt nu het cruciale moment in de vraagstelling van Duyndam. Die weerhoudende gevoelens van de niet-helpers – Duyndam spreekt van 'remmende emoties', kunnen niet of nauwelijks worden genegeerd of overwonnen. Temidden van deze remmende emoties en de grote gevaren in die tijd kan een appèl op hulp nauwelijks als lonend worden ervaren, hetgeen dus mensen blokkeert die georiënteerd zijn op de wel lonende waarden. Alleen als niet-per-se-lonende waarden als appèl ervaren worden, kan sprake zijn van onvoorwaardelijke bereidheid. We sluiten ons graag aan bij dit standpunt. Zorg kan gezien worden als een antwoord, vaak als een antwoord op een heldere vraag. Het appèl kan echter ook uitgaan van een problematische situatie, die gezien en serieus genomen wordt en waardoor een hulpverlener zich aangesproken weet, zonder dat van een hulpvraag sprake hoeft te zijn. Zelfs als de persoon in nood eventuele hulp (vooralnog) afwijst, kan de hulpverlener het appèl blijven voelen. In de omschrijving van Duyndam is de onvoorwaardelijke bereidheid tot zo'n reactie op een probleemsituatie (hulpvraag of niet)

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

generositeit. Dat sluit dicht aan bij de definitie van zorg door Verkerk en Callahan:

'zorg is een gevoelsmatig en ondersteunend antwoord op de situatie en omstandigheden van de kwetsbare en hulpbehoevende medemens. Het gaat om zorg die uitdrukking geeft aan onze verbondenheid met het welzijn van de ander, aan onze bereidheid ons te identificeren met de pijn en het lijden van de ander en aan ons verlangen te doen wat mogelijk verlichting kan geven aan hun situatie.'²³

Generositeit is, evenals authentieke aandacht, een noodzakelijke voorwaarde voor zorg, een bereidheid tot het beantwoorden van een niet-per-se-lonende aanspraak. Zonder deze dimensie gaat het niet om zorg, maar om functionele diensten. Zorg is gericht op de individuele existentie, van waaruit een bepaald appèl wordt verstaan en beantwoord. Primair in een beschikbaarheid en een aandachtige ontvankelijkheid. Presentie is, om te beginnen, het genereuze antwoord op het lot van de zwaksten, een gift die dus niet beloond of terugbetaald hoeft te worden.

Korte samenvatting

Het voorgaande willen we nog eens kort samenvatten, omdat Duyndams reconstructie sterke en vormende inzichten bevat die medefunderend zijn voor waar de presentiebenadering voor staat. Ieder mens, ieder kind, is voor een open, evenwichtige ontwikkeling afhankelijk van het antwoord op één bepaalde oerbehoefte en beschikt daarvoor over een onbreekbare antenne: word ik serieus genomen, word ik als *persoon* erkend? En het antwoord dat ouders in staat zijn te geven, heeft op de keper

beschouwd met niets anders te maken dan met hun *persoonlijke* biografie.

Voorop staat een warme hechtende band die onvoorwaardelijk is, waardoor liefde en steun door het gedrag van het kind nooit verspeeld kunnen worden. Ouders die het geluk of de gave hebben zó met hun kind om te gaan – van verlangens tot angsten of boosheid – zetten intuïtief die lijn voort in de strijd om aanpassing: geen lijfelijke sanctie, maar uitleg. Een dergelijke zorgzame, aandachtige aansluiting beïnvloedt alle latere relaties. De ervaring dat de nabijheid niet in het geding raakt, geeft hen de veiligheid niet een speelbal te worden van het lot en te kunnen vertrouwen op persoonlijke toewijding, aandacht. Die is immers oprecht en authentiek gebleken, onvoorwaardelijk – zo wordt men gevormd: tot een verantwoordelijkheid nemend empathisch mens, gevoelig voor het lot van anderen en bereid die ander onvoorwaardelijk bij te staan.

Ouders die meer of minder zijn tekortgekomen, niet zelf die onvoorwaardelijkheid kennen, zoeken, onverwiltbaar, veelal bij hun kinderen alsnog de antwoorden op hun oerbehoeften aan acceptatie, respect, erkenning et cetera. De verhoudingen in dit gezin krijgen daardoor een vooral voorwaardelijk karakter. Het is alsof ouders vinden 'mijn liefde voor jou moet lonend zijn', moet ons iets opleveren. Gehoorzaamheid – de strijd om aanpassing – wordt in sterkere mate afgedwongen door fysieke straffen; door enigerlei vorm van geweld in de bejegening, hetgeen een kind als verneiderend zal ervaren. Hier wordt een wezenlijk andere blauwdruk gevormd van hoe mensen met elkaar omgaan, een blauwdruk die eveneens onmiskenbaar doorwerkt in latere relaties: het volwassen geworden kind zal eerder voorwaardelijk dan onvoorwaardelijk met anderen omgaan. Een gevonden waarde, het mo-

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

reel appèl, wordt met afwegingen tegemoet getreden. eerst gewogen op wat het oplevert. Mutatis mutandis weerspiegelt zich in deze funderende grondhouding ook de structuur van de hedendaagse reguliere hulpverlening die toch hoofdzakelijk voorwaardelijk van karakter is. Het verklaart onder meer waarom mensen die er persoonlijk en maatschappelijk het slechtst aan toe zijn en aan vrijwel geen van de voorwaarden tegemoetkomen, in het nadeel blijven, opgegeven worden, allerm minst erkend. Zij zijn slechts bekend als behorend tot de groep daklozen, tot de verslaafden, de overlast-veroorzakers. Nabijheid, aandacht, respect, het zijn grotendeels onbekende begrippen in hun levens en tegelijk zijn het diep verborgen en nog immer gekoesterde verlangens.

De wereld van de zwaksten, presentie en vriendschap

Presentiebeoefenaren hebben overwegend met armen met meervoudige problemen van doen. Dat wil niet zeggen, dat de presentiebenadering ook uitsluitend daar thuis hoort, daar waar de leefwereld het meest chaotisch is. Maar daar is ze in elk geval het meest gewenst, waar de ander kwaliteiten kan ervaren als in een goede waarachtige vriendschap, zoals een aandachtige en trouwe betrokkenheid, oprechtheid, warmte en mededogen. Daar verschaft presentie erkenning en troost. Het *ervaren* van deze ongeveinsde, niet gespeelde nabijheid – de *aard* van de relatie – staat voorop, niet de zaak, niet het (impulsief) willen oplossen van problemen. Wat aangepakt kan worden, zal gebeuren, maar haastige spoed in deze blijkt weldra ‘leeg’ en betekenisloos omdat, zoals aan het begin van dit vertoog gesteld, met het organiseren van een woning of andere

schijn gestalten van hulp het probleem niet uit de wereld is. Onveranderlijk problematisch, pijnlijk en ondermijnend blijven de verhouding tot het leven, de wanorde, de verlatenheid. Welk ander antwoord dan het onvoorwaardelijke, dan inleving en vriendschap kan lonend zijn?

De bedachte oplossing kan in ieders ogen ‘goede hulp’ zijn, maar werkt averechts omdat het ‘goede’ een niet te ervaren goed blijkt te zijn, vaak omdat alle kwetsingen en kneuzingen in de levensloop en de levensvragen van de betrokkene zijn gelaten voor wat ze zijn. Ze zijn niet gekend, niet geborgen, laat staan begrepen. Dit leidt tot een door cliënten en professionals zeer wel gekende, desastreuze draaideur: de goed bedoelde hulp helpt niet, en op zeker moment blijft verdere hulp dan ook achterwege: men heet kansloos, en dan is het water naar de zee dragen. Aan deze nood kan de presentiebeoefening tegemoet komen: door contact te maken met die onaangeroerde pijnen, noodkreten of verlangens en een door zorg getekende relatie op te bouwen.

Dit is fundamenteel. De ander maakt ons verantwoordelijk. Om te begrijpen wat er op het spel staat, om er werkelijk *om niet* te zijn en een pad te effenen naar waardigheid en een begin van hechten weer mogelijk te maken, dienen we beschikbaar te zijn, trouw nabij, open en oprecht. Het gebeurt, het morele appèl is duidelijk, er worden geen afwegingen gemaakt. Er is een onvoorwaardelijke bereidheid een van de lege plekken om iemand heen in te nemen, een *band* aan te gaan. Een band die, nogmaals, de kwaliteiten heeft van de derde gestalte van vriendschap. De enige toegang tot subjectieve ervaringen van kwaliteit van leven is de relatie ofwel de relationele insluiting. Dan is er veiligheid, vertrouwen en is er een weg te vinden naar versterking en ontplooiing. En het klinkt drama-

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

tisch en verheven tegelijk, maar dan is er redding: niet uit de handen van mensen die iets slechts met hen voor hebben zoals de Nazi's destijds uit minachting met de Joden, maar een redding uit de verlorenheid die met het maatschappelijk uitgestoten zijn gepaard gaat. Zijn verhaal, zijn leed, zijn leven doen ertoe, die erkenning staat voorop. Baart spreekt daarom nergens van 'redding', maar van een schepingsdaad.

De presentiebeoefenaar is als een begeleider van mensen, zoals de Bijbelse Job, die met ernstige rampspoed te maken had en zich beklagde bij God en de wereld. Presentie is bij hem aanschuiven onder de boom, aanhoren en bevestigen dat hij lijdt. Het is zijn lijden op dat moment. Dan is men niet bezig met morgen of volgende week of volgende maand en al evenmin met ijdele pogingen het lijden weg te nemen. Ook lijden hoort bij leven en vrienden weten dat *van elkaar*, in een diep besef, in een communiceerbare individuele zelfkennis en kennis van de ander. Naar jargon en als woordspelletje kunnen we dit 'Job coach' noemen. Dit kan worden samengebond in 'openheid'. Wie zich wil verbinden en zich verbonden wil weten, zal open dienen te zijn, onvoorwaardelijk. Harnassen we ons met techniek en protocol, dan zal daar geen sprake van kunnen zijn. Het menselijke van professional en cliënt blijft dan buiten beeld, buiten een gezamenlijk te maken ervaringswereld. Juist hierin vinden we argumenten om vriendschap te introduceren in professionele hulpverlening. Het is niet een relatie aan het loket, ook niet een in de spreekkamer, maar - en dat benadrukt meteen het onorthodoxe van de presentie - een relatie in het alledaagse leven.

Vriendschap manifesteert zich op minstens twee manieren die we voor ons vertoog rele-

vant vinden: variatie in tijd, plaats, activiteit en in wederkerigheid. De variatie is bijvoorbeeld dat vrienden elkaar op uiteenlopende manieren treffen. Een gezamenlijke hobby, een weekendje wandelen, een bioscoopfilm zien, in een café hangen, samen bij elkaar het gazon maaien. Essentieel is dat tijdens die activiteiten over het ervaren leven wordt gepraat, serieus, grappend, spottend, maar 'het gepraat' is even terloops als nadrukkelijk aanwezig, én bindend. De activiteit is daarvoor een smeermiddel, ook al kan de ene vriend de andere bellen en zeggen: we moeten praten want het gaat niet goed met me of, uiteraard, kom we gaan iets leuks doen want er is me iets bijzonder goeds overkomen. Dan kunnen we spreken van persoonlijk contact op afspraak, in alle andere gevallen is het persoonlijke verweven met de bezigheid die men samen onderneemt. Wellicht is het een algemeen menselijke eigenschap om variatie in handelen te zoeken, bij vriendschap zien we dit nadrukkelijk: we bedenken steeds nieuwe activiteiten om de band stevig te houden. Het is een persoonlijk investeren omwille van de band die we beleven en willen behouden.

Wederkerigheid is zowel voorwaarde als motief voor vriendschap. Alleen met wie zich in de variatie in handelen persoonlijk toont en bij wie we ons ook willen tonen - tevoorschijn willen en durven komen en zijn wie we zijn - beschouwen we als vrienden. Iemand die alleen vertelt en niet luistert, iemand die zelfgericht geen rekening houdt met de wensen van de ander, iemand die vooral de ander de les wil lezen, beschouwen we niet als vriend. De balans tussen geven en nemen, in immateriële zin, ontbreekt en de betrekking zal geen lang leven beschoren zijn. Vriendschap is de onberekenende economie van het emotiehuishouden. Geven staat niet in het teken van krijgen, want we geven aan vrienden, toch maken we van

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

tijd tot tijd, onbewust, de balans op: ontvang ik ook van die ander? Maar meer nog is dat we geven omdat we er vertrouwen in hebben dat de ander bereid is ons te geven, onvoorwaardelijk te geven.

Deze twee manifestaties van vriendschap staan op zeer gespannen voet met het moderne professionalisme, als dat professionalisme ze al niet uitsluit. Veel hulpverlenend handelen is ééndimensionaal en rigide. Een loket leent zich niet voor gekeuvel, een spreekkamer niet voor een spelletje klaverjas. Het zal voor iedere professional herkenbaar zijn dat men vrienden kan worden met collega's wanneer men iets doet dat buiten het intercollegiale contact valt. Na het werk een borrel is een voor de hand liggend voorbeeld. Pas dan, buiten de werkomgeving, ontmoet men elkaar werkelijk als personen en heeft de groei van vriendschap een kans. Voordien zit men in een keurslijf van werkopdrachten, beroepscode, drukte en teamafspraken; men is gebonden aan spelregels. De werkcontext dwingt tot een doen en laten wat men buiten deze context niet zo zou doen en dus een zelfvervreemdende uitwerking kan hebben. Deze ervaringswereld verschilt, blijkens de theorie van de presentie, niet echt van de ervaringswereld van cliënten. Cliënten zoeken vrienden, de maatschappelijk uitgestotenen voorop. We noemden al dat problemen onoplosbaar kunnen zijn. We zeggen ook dat een concreet probleem niet het eerste, het dringendste probleem van een cliënt hoeft te zijn. *Eenzaam* verkeren met het probleem kan een alles overstijgend probleem zijn en daar, in dat lijden, biedt alleen een vriend verzachting, verlichting. Wie arm is kan nog lang arm blijven, wie verslaafd is kan nog lang verslaafd blijven, wie gevangen zit, zit met zekerheid nog jaren, wie oorlogservaringen heeft kan die ervaringen niet ongedaan maken. Er is

geen zicht op wezenlijke verandering, en dus telt de vriendschap. Het modern professionalisme heeft verandering echter als vanzelfsprekend ingebouwd en daarbij 'fysieke oplossingen' voorop staan: er is weer een woning, de schulden zijn gesaneerd, de verslaving is onder controle, wat kan er dan nog misgaan? Door de uitsluiting van vriendschap is dergelijk oplossingsgericht handelen echter gedoemd te mislukken, op z'n minst een bron van frustratie en teleurstelling.

Is vriendschap verenigbaar met professioneel handelen? Eerder genoemde Van de Bossche trekt dit ernstig in twijfel. Wij zijn geneigd dat niet te doen. Zeker is immers dat een zakelijke betrekking gemengd kan zijn met een vriendschappelijke. Het is zelfs een tamelijk alledaagse praktijk: collega's kunnen vrienden zijn, zakenpartners ook, een echtpaar kan een bedrijf managen. De onmogelijkheid van deze menging doet zich pas voor *nadat* er gescheiden werelden zijn geconstrueerd die vervolgens gestold raken in rigide vormen. Enerzijds de wereld van de cliënt, zijn problemen en hulpvragen en anderzijds de wereld van hulpverlener, zijn theorieën en oplossingen. Bij een dergelijke scheiding zal men elkaar nimmer ontmoeten. Nimmer zal men vrienden kunnen zijn, omdat al het persoonlijke immers is uitgebannen en professionals huiverig zijn voor nabijheid.²⁴ In de helpende vriendschap kunnen de rollen echter anders worden verdeeld of ingevuld. Misschien moeten we spreken van een versoberd model van vriendschap want het is geen vriendschap zoals die spontaan ontstaat, maar de omgang tussen professional en cliënt bevat zo veel mogelijk ingrediënten, kwaliteiten, van vriendschap. In helpende vriendschap vraagt een professional zich steeds weer af hoe h/zij met een cliënt zou omgaan als die cliënt zijn of haar vriend zou zijn.

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

In de ongelijke startpositie betekent dit dat de professional deze elementen een kans wil geven, in de hoop dat de cliënt deze zal 'oppikken'. Terugkerend naar waar we de derde gestalte van vriendschap hebben verbonden met lijden, houdt dit in dat de professional het lijden van de cliënt ziet, erkend *en* verbindt met zijn eigen lijdenservaringen of kennis van ervaringen van anderen en dat wil zeggen: niet onmiddellijk begint bij hoe het lijden is weg te nemen of onmiddellijk af te haken bij de constatering 'hopeloos geval'. Hij is nog ver verwijderd van dat handelen of die oordelen. Daarin zien we een wederkerigheid. De professional heeft niet alleen technische bagage, wat overigens heel belangrijk blijft, maar vóór alles oog voor de cliënt als medemens. H/zij vraagt zich af: wat jij doormaakt, begrijp ik dat, sluit dat ergens aan op mijn bestaan? Deze attitude schept ruimte voor elementen van vriendschap. Het is een streven naar vriendschap en schept ruimte voor variatie in handelen. De verbinding tussen bestaansvragen van cliënten en hulpverleners kan hulpverleners losmaken van hun stoel, bureau, pc en papieren. Wat voor een cliënt belangrijk is, dat willen ze dan ook zien, meemaken, delen. Ze zijn bereid om een boswandeling te maken en te praten, te tafeltennissen zonder te praten, een fabriek te bezoeken waar een cliënt trots is op zijn werkplek, hoogtijdagen van een cliënt bij te wonen, bij de cliënt thuis te eten en burenen te ontmoeten. Omgekeerd kan een hulpverlener die op zaterdagochtend altijd gaat vissen een cliënt uitnodigen om met hem mee te gaan. Mits deze cliënt enige interesse in vissen heeft, zijn er weinig betere omstandigheden denkbaar om over leven en leed te praten. Zo verweven zich leefwerelden en gaat de betrekking minimaal op vriendschap lijken. Dit proces van radicale toewending naar de leefwereld van de cliënt – onorthodoxer kan het haast

niet – is een scheppingsdaad: er wordt een relatie gesticht waarvan de ander, de cliënt, medestichter wordt.²⁵

Het uitgangspunt dat een cliënt medestichter is voorkomt dat de presentiebeoefenaar op zeker moment zijn professe vergoet en onnadenkend een relatie begint. Een relatie *beginnen* brengt mensen in het domein van de romantiek, terwijl een relatie stichten het domein van de solidariteit betreft. Daarin zijn emotioneel eigenbelang, oneigenlijke verwachtingen of ervaren grensoverschrijdingen misplaatst want dan zien we onszelf en de ander al gauw niet meer zoals we nu zijn en ontstaat verlangen of dwang naar zoals we zouden moeten zijn. Daar verdwijnt de derde gestalte van vriendschap, waaruit zorg gedolven wordt, uit het zicht. De kwaliteit van de professional dient er juist in gelegen te zijn om solidariteit in een zuivere betrekking te waarborgen, kortom te kunnen zijn als een waarachtige vriend die, waar de ander dat veelal minder gemakkelijk kan, zijn emoties nauwkeurig kan volgen. Onder die professionele voorwaarde achten we het onverenigbare verenigbaar. Daar komt nog bij, dat iedere presentiebeoefenaar, idealiter in supervisie, voortdurend reflecteert op zijn handelen, zijn ervaringen en ondergane emoties.²⁶

De allesomvattende voorwaarde blijft dat de professional in staat is de ander, de cliënt als *mede-mens* te zien, geen cliëntnummer zoveel, geen ding dat ter reparatie wordt aangeboden. De eerder als voorbeeld genoemde visochter zien we als een metafoor voor rust, want in alle rust kunnen gevoelens en gedachten worden uitgewisseld en aangeboord, zonder dat de aandacht, het respect en de steun in het geding komen. Het moet een weldaad zijn dat te kunnen ervaren, een weldaad die binding geeft en onvermoede perspectieven kent op de aan-

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

vaarding van lijden. Erkend leed, gedeeld leed, is misschien aanwezig in een minuut ofwel het delen van leed strekt zich uit over jaren. De basis ingrediënten van vriendschap overstijgen de rolverschillen tussen professionals en cliënten. De rolverschillen zijn een maatschappelijke constructie. De wederzijdse betrokkenheid is een te ervaren realiteit. Daarin weet een cliënt, die gederailleerd is in voor veel mensen vanzelfsprekende maatschappelijke verbanden, zich medemens.

Dr. Marius Nuy ethicus, was van 1977 tot 2004 verbonden aan de universiteit van Nijmegen, maar is sinds maart 2004 werkzaam bij de stichting Actioma in 's Hertogenbosch.

Frans Brinkman is zelfstandig gevestigd publicist, trainer en adviseur.

E-mail: m.nuy@actioma.nl

Noten

1. Baart, A. (2001), *Een theorie van de presentie*, Lemma.
2. Zie onder andere Stella Braam (2003); *Tussen gekken en gajes*, Van Nijgh & van Ditmar, Bram Bakker (2003); *Te gek om los te lopen*, Arbeiderspers), Jos van der Lans e.a. (2003); *Bemoeien werkt*, De Balie), waarin steeds als opvallend kenmerk de terughoudendheid van de zorgende professie zegeviert, niet alleen omdat er te weinig tijd is of omdat allerlei criteria de aandacht verdringen, maar vooral ook omdat professionaliteit gebaat lijkt met afstandelijkheid.
3. Nuy, M. & F. Brinkman (2004), Aandacht als onvanzelfsprekend goed, *Markant* jrg. 2004/2.
4. Zie themanummer *Sociale interventie*, jrg. 12, nr. 2-2003.
5. Aristoteles *Ethica Nicomachea*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Christine Pannier en Jan Verhaeghe, Historische uitgeverij Groningen, 1999.

6. Manschot, H. (2003), p. 48-64 Vriendschap, in M. van Hees en M. Verkerk, *Het goede leven: over oude en nieuwe waarden*, Boom.
7. Duyndam, J. (1994), Zorg en generositeit, in H. Manschot & M. Verkerk (red.), *Ethiek van de zorg, Een discussie*, Boom.
8. Zie de Boeken VIII en IX van Aristoteles (p. 239-98), vermeld onder noot 5.
9. Zie A. Baart (noot 1), p. 636 e.v.
10. Plato, vijfde boek *Wetten*. Plato's (428 voor Chr.) belangrijkste dialoog, de *Staat*, bestaat uit drie delen. Het eerste gedeelte tot aan het eind van het Vijfde Boek schetst de opzet van een ideale samenleving; het is het oudste Utopia.
11. Duyndam, J. (1994), p. 140 (noot 7).
12. Manschot, H. (noot 6), p. 54.
13. Duyndam, J. (noot 7), p. 140.
14. Idem, p. 141-42.
15. Novalis, geciteerd in Wilhelm Schmidt, *Filosofie van de levenskunst*, Ambo. Novalis is het pseudoniem voor Friedrich von Hardenberg, een dichter, jurist en mijnbouwkundige, geboren in 1772.
16. Wilhelm Schmidt (2001), p. 50 *Filosofie van de levenskunst. Inleiding in het mooie leven*, Ambo.
17. Zie Avishai Margalit (2001), *De fatsoenlijke samenleving*, Van Gennep.
18. Manschot (noot 6), p. 61.
19. Stijn van den Bossche (2003), p. 57 Presentie: onwillekeurig sacramenteel, in Andries Baart en Frans Vosman (Red.), *Theologische reflecties op verhalen van Utrechtse buurtpastores*, Lemma.
20. Dit wordt ten onrechte gedacht, aangezien de presentie benadering zijn oorsprong vindt in de empirische onderzoeken die ten grondslag liggen aan de theorie van de presentie. De presentie benadering heeft niet een per se pastoraal karakter, maar een menselijk karakter.
21. Duyndam (noot 7), p. 119-150. De twee studies betreffen: S.P. Onliner en P.M. Onliner (1988), *The altruistic personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe*, Free Press New York; Alice Miller (1981), *Het drama van het begaafde kind. Een studie*

DE OASE IN EEN MENSENLEVEN

© Marius Nuy & Frans Brinkman, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>

- over het narcisme*, Het Wereldvenster, Houten.
22. Prakken & Driest
 23. Verkerk en Callahan, geciteerd in Duyn-
dam (noot 7), p. 141.
 24. Zie A. Baart (2004), p. 164 Gebroken goed
in ongebroken relaties. Theoretische
notities voor de beroepspraktijk van
maatschappelijke opvang, in Marius Nuy
& Frans Brinkman (red.), *Wanorde in een
mensenleven. Een bezinning op
thuisloosheid*, SWP Amsterdam.
 25. Zie A. Baart (noot 1), p. 235.
-

Summary

The oasis in human life. An essay of friendship.

The article presents a profound reflection on friendship, circumstanced in the theory of presence by Andries Baart. The main question is whether friendship is compatible with professional care. A short journey in history links on in contemporary views by Manschot, Ricoeur and Duyndam. This philosophical 'journey' seems very helpfull in finding arguments for giving assistance in the spirit of friendship. Help to lonely and isolated people without this dimension is fighting a losing battle.

